

معرفی کتاب

«تشکیلات و آداب دیپلماتیک در ایران،
از آغاز قاجار تا پایان دوره ناصری»

ندا رسولی^۱

مشخصات کتاب:

تألیف: صیاح خسروی زاده

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ اول ۱۳۹۶

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

ناشر: تهران، وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات

کتاب حاضر مشتمل بر یک مقدمه و سه بخش است. مؤلف در بخش اول نگاهی به تاریخچه تشکیلات و آداب سنتی در تاریخ روابط خارجی ایران انداخته است. کتاب با طرح چهار دوره شکل گیری، فترت، گسترش و انتقال، وضعیت روابط خارجی در ایران ماقبل قاجار را به تصویر می کشد.

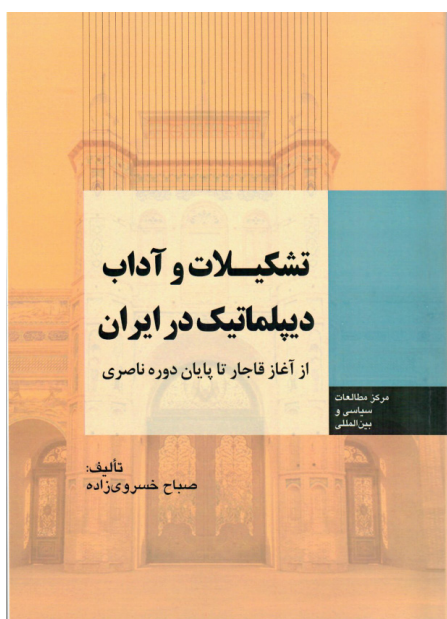
به طور کلی روابط خارجی در دوره ایلخانان در مقابل چالشی به وجود آمد که بین ایلخانان و حکومت ممالیک شکل گرفت. این چالش باعث شد تا اولین ارتباطات خارجی ایران با غرب بعد از اسلام شکل بگیرد. با زوال حکومت ایلخانی قلمرو ایلخانان بین امرای با نفوذ تقسیم شد. سلسله امرای ایلکانی، چوپانی، آل مظفر و خاندان اینجو همگی پس از فروپاشی ایلخانان شکل گرفتند. این دوران به دلیل نبود حکومت مرکزی واحد و پراکندگی دودمان ها تا برآمدن

۱. کارشناس ارشد تاریخ، پژوهشگر پژوهشکده اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
nedarasouli@yahoo.com

صفویه، دوران فترت به حساب می‌آید. البته در این بین حکومت‌هایی مانند تیموریان و آق‌قویونلوها به دلیل انسجام نسبی و یا موقعیتی که در آن قرار گرفتند ارتباطاتی با دولت‌های اروپایی و همجوار برقرار کردند.

عمده‌ترین دلیل گسترش روابط صفویان با اروپا، تهدید عثمانی بود. اما نمی‌توان سود تجارت و بازرگانی را نیز نادیده گرفت. به تعبیری ثقل علاقه شرق و غرب را باید در تجارت یافت. آمد و شد هیئت‌های سیاسی عهدنامه‌ها و قراردادهایی را نیز برای تسهیل بازرگانی در برداشت. افزایش چشم‌گیر حضور سیاحان اروپایی در دربار صفوی نیز گسترش ارتباطات خارجی را نشان می‌دهد.

حکومت صفوی هر چند زوال یافت اما فرهنگ صفوی در جامعه ایران باقی ماند. با فروپاشی صفویان دوره‌ای آغاز شد که به نوعی یک دوره انتقال یا دوره گذار است؛ مشخصه اصلی این دوران تسلط انگلیس بر هند و دیگری تثبیت پایه‌های سیطره روسیه در قفقاز بود که از جمله اثرگذارترین همسایگان شمالی و جنوبی ایران در دوره بعد -یعنی قاجاریه- بودند. بخش دوم کتاب به سیر تحول ساختار وزارت‌خارج از شکل‌گیری تا تشکیلاتی شدن آن در دوره ناصری پرداخته است. نویسنده معتقد است شکل‌گیری قاجاریه

می‌تواند حد فاصل مناسبات سنتی و رسمی در تاریخ روابط خارجی ایران قلمداد شود. شکل‌گیری وزارت دول‌خارج در ابتدای این دوره مناسبات خارجی ایران را از سطح مناسبات سنتی خارج و آن را به مناسبات رسمی ارتقا داد؛ از طرفی شکل‌گیری وزارتخانه‌ای مختص ارتباطات خارجی مسئولیت فردی را در اعمال آداب دیپلماتیک بدل به مسئولیت نهادی کرد. مؤلف با بررسی زمینه‌های شکل‌گیری وزارت‌خارج نحوه تأسیس این وزارتخانه را توضیح می‌دهد. آن‌گونه که پیداست وزارت‌خارج ایران در این دوره تشکیلات منسجمی ندارد و وزارت دول‌خارج در شخص وزیر، معاون و چند منشی او خلاصه می‌شود اما با آغاز دوران ناصری و اقدامات امیرکبیر در زمینه وظایف اعضای وزارت‌خارج تحولی اولیه در این نهاد شکل گرفت. با صدارت امیرکبیر و زعامت وی بر وزارت‌خارج شاهد آغاز شکل‌گیری وزارت‌خارج

در قالب یک سازمان و تشکیلات منظم هستیم و بهتر است گفته شود ایران این دوره، در مسیر رسیدن به تشکیل ساختار جدید وزارت خارجه قرار می‌گیرد. اقدامات امیر توانست به رکود ساختاری وزارت خارجه در این دوره پایان دهد و بعد از او میرزا سعیدخان مؤتمن‌الملک و میرزا حسین خان سپهسالار توانستند پایه‌های اصلی وزارت خارجه در ایران را شکل دهند. هر چند امیر توانست نقطه آغاز تحول در وزارت خارجه باشد اما این اقدامات میرزا سعیدخان مؤتمن‌الملک بود که دستگاه دیپلماسی کشور را مدرن کرد. او توانست با الگوبرداری از وزارتخانه‌های اروپا و در رأس آن‌ها فرانسه ساختاری جدید به وزارت خارجه ایران ببخشد. اولین نظام‌نامه ایران در این دوره تدوین می‌شود و به‌صورت مداوم با ویرایش‌های جدید در اختیار اعضای وزارت قرار می‌گرفت. ادارات وزارتخانه نیز به‌صورت تدریجی و منطبق با نظام‌نامه شکل گرفتند. بخش سوم این کتاب به مبحث آداب دیپلماتیک در ایران پرداخته است. مؤلف معتقد است آداب دیپلماتیک در ایران از آغاز قاجار تا پایان دوره ناصری به‌صورت تدریجی روندی صعودی را همگام با تشکیلاتی شدن دستگاه دیپلماسی طی کرده است. روند ایلچی‌گری و سفارت فرستادن سنتی در این راستا به سمت وسوی سفارت فرستادن جدید کاملاً مشهود است. تشریفات دیپلماتیک بین‌المللی از عهدنامه وین ۱۲۳۰ ق. منسجم شد اما در ایران قاجاری زمان ناصرالدین‌شاه این امر محقق شد. این آداب در ابتدای قاجار بر اساس سبک سنتی حکومت‌داری با دستورالعمل شاه و تعیین مهماندار از سوی او برای سفرای خارجی به اجرا در می‌آمد اما با روند روبه‌رشد وزارت خارجه علاوه بر اینکه تشریفات دیپلماتیک مدون و بر اساس قاعده گردید؛ آداب دیپلماتیک منطبق با درجه ماموران خارجی اعم از سفیر کبیر، وزیرمختار، وزیرمقیم و شارژدافر و ... نیز در مراسم استقبال و شرفیابی به اجرا درمی‌آمد. دستورالعمل تعیین تشریفات ورود و شرفیابی و زمان‌بندی منازل بین راه را بخشی از تشکیلات وزارت خارجه برعهده گرفت. این امر در خصوص ارسال سفرا نیز صدق می‌کرد. وزارت خارجه به مهمانداران خویش تمامی اعمالی که مهماندار باید به انجام می‌رساندند، می‌نگاشت. در این دستورالعمل‌ها نحوه سلام‌دادن، دست‌دادن و حتی پذیرایی و مواد پذیرایی نیز از قلم نیفتاده است به‌طور کلی تشکیلاتی شدن دستگاه دیپلماتیک قاجاری بر نحوه اجرای آداب تأثیر گذاشت و آداب را از آشفتگی و یکنواختی بر اساس قاعده و نظم معین درآورد. کتاب حاضر علاوه بر کتاب‌های مرجع و دست‌اول با بهره‌گیری از اسناد و نسخ‌خطی مجموعه‌های آرشیوی کشور از جمله: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و ... توانسته است سیر تحول ساختار تشکیلات و آداب دیپلماتیک در دوره مورد مطالعه را به بحث بگذارد.

